

THE HISTORY OF THE ORIGIN AND FORMATION OF THE UZBEK PEOPLE

S. T. Zoirov

lecturer

Tashkent Military Academic Lyceum "School of Temurbeks"

Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: Uzbek, Amu Darya, Syrdarya, Qang, Kushan, Turkic Khaganate, Arab Caliphate, Samanids, Karakhanids, Dashti Kipchak, Golden Horde, Abulkhair Khan, "Uzbek ulus"

Received: 30.12.24

Accepted: 01.01.25

Published: 03.01.25

Abstract: The article discusses the origin and ethnic history of the Uzbek people, their gradual formation from a clan-tribe into a nation-state, and the fact that the Uzbek people are an indigenous people directly connected from very ancient times to the historical homeland where they currently live.

O'ZBEK XALQINING KELIB CHIQISH VA SHAKLLANISH TARIXI

S. T. Zoyirov

o'qituvchi

Toshkent "Temurbeklar maktabi" harbiy akademik litseyi

Toshkent, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: O'zbek, Amudaryo, Sirdaryo, Qang, Kushon, Turk xoqonligi, Arab xalifaligi, Somoniylar, Qoraxoniylar, Dashti Qipchoq, Oltin O'rda, Abulxayrxon, "O'zbek ulusi"

Annotatsiya: Maqolada o'zbek xalqining kelib chiqishi va etnik tarixi, uning urug'-qabila holatidan asta-sekin elat-xalq bo'lib shakllanishi, o'zbek xalqi hozirda yashab kelayotgan tarixiy ona zamin bilan juda qadim zamonlardan bevosita bog'liq tub yerli xalq ekanligi haqida so'z boradi.

ИСТОРИЯ ПРОИСХОЖДЕНИЯ И ФОРМИРОВАНИЯ УЗБЕКСКОГО НАРОДА

С. Т. Зоиров

преподаватель

Ташкентский военно-академический лицей «Школа Темурбеков»

Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Узбек, Амударья, Сырдарья, Ханг, Кушан, Тюркский каганат,

Аннотация: В статье говорится о происхождении и этнической истории

Арабский халифат, Соманиды, узбекского народа, его постепенном становлении из родоплеменного государства в нацию-нацию, а также о том, что узбекский народ является коренным народом, напрямую связанным с исторической родиной, откуда он проживает. очень древние времена.	Караханиды, Дашти Кипчак, Золотая Орда, Абулхаирхан, «узбекская нация»
--	--

Jahondagi boshqa xalqlar kabi o'zbek xalqining kelib chiqishi ham uzoq tarixiy o'tmishga borib taqaladi. O'zbeklar bundan qariyib uch ming yil muqaddam hozirgi Amudaryo va Sirdaryo oralig'idagi vodiy va voha yerlarida shakillana boshladi.

Xalqlarning kelib chiqishi masalasida, ya'ni etnogenezi va etnik tarixni o'rganishda maxsus nazariy va ilmiy metodologik ishlanmalar borki, ularga asoslanmay turib, biror xalqning kelib chiqishi haqida to'g'ri tasavvurga ega bo'lish qiyin. Birinchidan, har bir xalq hozirda yashab turgan hududlari bilan azaldan bog'liqdir. Dunyoda biror xalq yo'qki, o'zining etnogenezi bosqichida mintaqadagi boshqa etnik birliklar bilan aralashmagan bo'lsa. Bu haqda O'rta Osiyo xalqlari tarixining bilimdoni prof. S.P.Tol'tov shunday degan edi: «Hozirgi zamon O'rta Osiyo xalqlarining birontasi ham qadimgi etnik guruhlariga bevosita borib taqalmaydi. Aksincha, ularning shakllanishida, yerli xalqlar va tevarak-atrofdan ko'chib kelgan xalqlar har xil nisbatda o'z aksini topgan». Bundan o'zbek xalqi ham mustasno emas. Shunday ekan, Movaraunnahr va qadimgi Xorazm hududlari azaliy vatani bo'lgan o'zbek xalqining ilk ajdodlari ikki til – turkiy va eroniy tillar turkumidagi qabila va elatlar bo'lib, ularning uzoq yillar davomida aralashuvi, qorishuvi jarayonida o'zbek elati xalq bo'lib shakllandi. Demak, o'zbek xalqi ikki xil tillarda so'zlashuvchi ajdodlardan, ya'ni etnik birliklardan tarkib topgan.

O'zbek etnogenezi mil. avv. I mingyillikning ikkinchi yarmi milodiy eraning boshlarida yangidan yangi turkiy qabilalarning bu zaminga kirib kelishi va mil. avv. III asrda qang'uylar Yuechji, Kushon (mil. avv. I milodiy IV asr) davlatlarining tarkib topishi asosida rivojlanadi. Mahalliy aholining turkiylashish jarayoni Turk xoqonligi (VI-VIII asrlar) davrida sezilarli darajada jadallashadi, etnomadaniy rivojlanishning aktivlashishi oqibatida turk-sug'd simbiozi yuz beradi. VIII asrda O'rta Osiyoga arab va ajam xalqlarining kirib kelishi bu yerdagi etnik jarayonlarga katta ta'sir etmagan bo'lsa-da, ammo ular bilan islom dinining kirib kelishi ko'chmanchi va yarimko'chmanchi aholining o'troqlashuviga, yagona islomiy diniy e'tiqod asosida birlashuviga olib keldi. O'zbek etnogenezi Movarounnahrda yirik turk davlati Qoraxoniylar davlati hukmronligi o'rnatilishi bilan (XI asrning boshlari) bu jarayon jadallashib, G'arbiy Qoraxoniylar davrida uzil-kesil shakllanadi (XI-XII asrlar) [1].

IX-XII asrlar Turkiston xalqlarining etnik tarixida ulkan davr bo'ldi. Qadimda Turon yerlarida yashagan o'troq dehqon, hunarmand va ko'chmanchi chorvador aholining asrlar davomida yaqindan olib borgan o'zaro iqtisodiy va etnik aloqalari natijasida bu ulkan hududda

dastavval qadimiy yozma manbalarda Sugʻd, Xorazm, Fargʻona, Shak va Toxar nomlari ostida tilga olingan qator voqa xalqlari tashkil topadi. Ular sharqiy eroniy tillarga mansub sugʻdiy, xorazmiy, shak va toxar tillarida soʻzlashdilar. Bu xalqlardan janubda forsiyzabon ajam xalqi, shimolda esa turkiy tilda soʻzlashuvchi chorvador qabilalar yashar edilar. Shu boisdan bu diyor qadim zamonlardayoq turkiy va forsiyzabon nufuslarning doimiy muloqot maskaniga aylanib, uning tub joyli aholisi shimoldan turkiy tilda soʻzlashuvchi qabilalarning, janubdan esa forsiyzabon xalqqaarning kuchli taʼsiri ostida istiqomat qilardi.

XI asrda Movarounnahrda Qoraxoniylar davlatining tashkil topishi bilan qarluq, oʻgʻuz, chigil, yagʻmo va boshqa turkiy qabila va urugʻlarning Shosh, Fargʻona va boshqa viloyatlarda yashovchi turkiy aholi bilan birikib, oʻtroq hayotga koʻchish jarayoni jadallashadi. Oʻtroq dehqon va hunarmand aholi bilan aralashib, dehqonchilik va shahar madaniyatining boy tajribasi va anʼanalari oʻzlashtiriladi. Turkiy mupggarak til va xalq ogʻzaki eposiga asoslangan badiiy adabiyot yuzaga keldi. Natijada turkiy tilda soʻzlashuvchi aholi Movarounnahrning asosiy nufuslaridan biriga aylandi.

Shunday qilib, asrlar osha Movarounnahr, Xuroson va Xorazmda sodir boʻlgan oʻta murakkab siyosiy vaziyatda muttasil davom etgan etnik jarayonlarning oqibati tufayli IX-XII asrlarda oʻzbek xalki tashkil topdi. Bu xalqning nomi sharifi uning oʻzidan ancha-muncha yosh boʻlsa ham, u qadimgi Turonning ikki tilda soʻzlashuvchi oʻtroq dehqon va hunarmand hamda chorvador aholisining bevosita merosxoʻri edi. Asrlar davomida qardosh xalqlar bir oʻlkada yonma-yon yashash, oʻzaro jadal iqtisodiy va madaniy munosabatlar, tashqi dushmanlarga qarshi birlashib yelkama-yelka turib kurashish uning etnik va til jihatdan aralashishiga va chatishishiga olib keldi. Bu ikki tilda soʻzlashuvchi xalq bir ota-onaning egizak farzandlari boʻlib, urf-odat, kiyim-kechak, uy-roʻzgʻor, sanʼat, musiqa va badiiy adabiyot sohasida mushtarak moddiy va maʼnaviy madaniyatni yaratdi. Uning bu qadimiy madaniy merosi jahon xalqlari madaniyati xazinasiga katta hissa boʻlib qoʻshildi.

Movarounnahr Somoniylar davrida, sharqda iqtisodiy va madaniy jihatdan eng taraqqiy etgan hudud edi. Bu hududning shahar va qishloqlari obod boʻlgan. Jamiyatning hamma tomonlarida islom dini va shariat qoidalari hukm surgan. Movarounnahrda kirib kelgan Qoraxoniylar shu yetuk madaniyatga egalik qilib, uni davom ettiradilar. Koʻchib kelgan qabilalar yarim koʻchmanchi va yarim oʻtroq etnik guruhlar boʻlib, ular chorvachilik bilan bir vaqtda dehqonchilik bilan ham shugʻllanadilar. Keyinchalik bularning koʻpchiligi oʻtroqlashib, shahar va qishloqlarda turgʻun aholi hayotiga moslashib boradilar. [2]

IX-XII asrlarda oʻzbek xalqi shakllandi. Uning asosini oʻlkamizda tarixan yashab kelgan ziroatkor va chorvador aholi tashkil etdi. Aynan shu bosqichda barcha etnik omillar: hududiy

birlik, madaniy, til, tarixiy taqdir birligi, siyosiy uyushma, din birligi va o'zlikni anglash birligi yuz beradi. Biroq yurtimiz aholisi XVI asrgacha o'zbeklar deb atalmadi.

XV asrning oxiri XVI asr boshlarida shakllangan turk etnik birlik tarkibiga dasht o'zbeklari nomini olgan yangi etnik massa Dashti qipchoq cho'llaridan kelib qo'shiladi. Ular shakllangan turk etnik birlik tarkibiga hech bir yangilik kiritmadi, faqat ular hozirgi O'zbekistonning janubiy viloyatlariga (Zarafshon, Qashqadaryo, Surxondaryo) oz miqdorda etnomadaniy ta'sirini o'tkazdi. Ammo, ular kelgunicha shakllangan turk xalqi, ulardan «o'zbek» etnonimini oldi.

Sirdaryoning quyi oqimi va Balxash ko'lidan to Dnepr daryosining quyi oqimlarigacha bo'lgan hudud XI asrdan boshlab Dashti qipchoq deb atalgan. Bu atamani dastlab Nosiri Xusrav (1003 -1088) qo'llagan. Shundan boshlab, Dashti qipchoq atamasi arab va fors tillaridagi asarlarda uchraydi. 1236-yili Dashti qipchoqni Chingizxonning nabirasi Botuxon egalladi va o'sha ulkan mamlakatda tarixda Jo'ji ulusi nomi bilan mashhur bo'lgan Oltin O'rda davlati tashkil topdi. XIV asrning boshlarida Jo'ji ulusi ikki qismga bo'linib ketdi. Uning sharqiy qismi "O'zbeklar mamlakati", aholisi esa "O'zbeklar" deb atala boshlandi. XV asrning 20-yillaridan boshlab Sharqiy Dashti qipchoqni asta-sekin Abulxayirxon egalladi va u bu hududda "o'zbek ulusi" degan davlatga asos soldi. Abulxayirxon vafotidan (1468) keyin Sharqiy Dashti qipchoqda uning avlodi hukmronlik qildi. Dashti qipchoqning asosiy aholisi ko'chmanchi va yarim ko'chmanchi bo'lib, chorvachilik bilan shug'ullangan[3].

Qayd etish lozimki, tilga olingan Dashti Qipchoq o'zbeklari o'zaro urug'-qabilachilik munosabatlarida kun kechirib, asosan ko'chmanchi chorvachilik turmush tarzida yashashar edi. Ularning xo'jalik xususiyatlari O'rta Osiyoning tub-joy turg'un aholisi hayotidan tubdan farq qilgan. Lekin ular Movarounnahr va Xorazm diyorlariga kelib o'rtnashgandan keyin, mahalliy xalq bilan omuxtalashib yangi o'zbek millatini shakllantirishgan.

O'zbek xalqining kelib chiqishini uning etnik nomi bilan bog'lash asossiz ekanligi, odatda xalq tarixi uning nomidan qadimiy ekanligi masalasi, ba'zida etnosni shakllantiruvchi obyektiv omillarning yakunlovchi bo'g'ini nafaqat siyosiy davlat uyushmasi, balki etnosga xos umumiy jonli xalq tili bo'lishi ham mumkinligi ishda ilmiy isbotini topgan. Ammo uning davriy sanasi haqida hamon tilshunos olimlarimiz bir to'xtamga kelib olishganlari yo'q. Bu masalada qo'shimcha asosli izlanishlar olib borilishini, gumanitar fan vakillari (tarix, arxeologiya, etnologiya, sotsiologiya, falsafa, tilshunoslik va boshqalar) o'rtasida ilmiy hamkorlikni hayot taqozo etadi.

Bir necha asrlar davomida o'zbek xalqi ajdodlarining boy xo'jalik an'analari shakllanadi. Movarounnahr va unga tutash viloyatlarda aholining katta qismi o'troq dehqonchilik, xalq hunarmandchiligi va chorvachilik xo'jaliklari bilan shug'ullanadilar. Bu zaminda asosan uchta tarixiy-madaniy xo'jalik komplekslari tarkib topadi: takroriy sug'orma dehqonchilikka asoslangan

oazislarning o'troq aholi xo'jaligi, chorvachilik va dehqonchilik xo'jaliklarini parallel olib boruvchi tog'oldi rayonlarning yarim o'troq aholi xo'jaligi va ko'chmanchi chorvadorlar xo'jaligi.

Qadimdan ko'chmanchi chorvadorlar asta-sekin o'troq hayotga o'tib, dehqonchilik va hunarmandchilik bilan shug'ullanishga ko'nikib boradilar, ularning hayoti esa kompleks xarakter tusini oladi. O'zbeklarning iqtisodiy va madaniy rivojlanishi tufayli bu xo'jalik tiplarida katta o'zgarishlar yuz beradi, bu o'zgarishlar ayniqsa G'arbiy Qoraxoniylar va Xorazmshohlar davlati davrida yaqqol ko'zga tashlanadi. XIX asrning oxiri XX asr boshlaridan o'zbek xalqining qadimdan davom etib kelayotgan yarim o'troq va yarim ko'chmanchilik xo'jaliklari komplekslari yo'qoladi, o'zbek jamiyatining katta qismi shahar turmush tarziga va sanoatlashgan iqtisodiyotga o'tadi.

O'rta Osiyo xalqlari, shu jumladan o'zbek xalqining ajdodlari o'zlarining ko'p asrlik tarixi davomida ko'pgina polietnik davlatlar, shu jumladan Axomoniylar imperiyasi, Salavkiylar, Yunon-Baqtriya podsholigi, Kushonlar saltanati, Qang' davlati, Turk xoqonligi, Arab xalifaligi, Somoniylar, Qoraxoniylar, Xorazmshohlar davlatlari, Chingizxon imperiyasi, Amir Temur davlati, Shayboniylar, Ashtarxoniylar davlatlari, Buxoro amirligi, Xiva va Qo'qon xonliklari, Rossiya imperiyasi va SSSR tarkibida bo'lib keldilar. Ushbu mintaqa xalqlari qadimdan va hozirgi kunda ham xo'jalik turmush tarzi, til, madaniyat va diniy dunyosi bilan ham bir-birlari bilan o'zaro bog'liqdir. XIX asrning ikkinchi yarmi XX asr boshlari mutlaqo yangi siyosiy voqealar, o'zbeklarning iqtisodiy xo'jalik va etnomadaniy hayoti, an'anaviy madaniyati va urf-odatlariga kirib kelgan o'zgarishlar bilan xarakterlanadi. O'zbek xalqi bu o'zgarishlar davomida jahon madaniyati bilan hamohanglikda rivojlanib, sivilizatsiya taraqqiyotida o'z o'rnini topdi. XX asr boshlarida hozirgi O'zbekiston hududida Turkiston general-gubernatorligi, Buxoro amirligi va Xiva xonligiga bo'lingan holda kirib keldi. Bunday holat uzoq asrlar davomida bir xalq bo'lib yashab kelgan mintaqa aholisi hayotida etnik birlikni ikkinchi darajaga surib yuborgan edi. 1924-yilda O'zbekiston SSRning tashkil topishi ko'pchilik o'zbeklarni bitta respublikada to'planishiga olib keldi. Butun bir millat o'zbek nomi bilan yuritiladigan bo'ldi.

XX asrda yuz bergan tubdan qayta qurishlar jamiyatda sezilarli ijobiy o'zgarishlarga olib keldi, etnomadaniy muhitni boyitdi, o'rta va oliy ta'lim paydo bo'ldi, ilm-fan, dunyoviy adabiyot, musiqa va san'at rivojlandi. Ammo bu tub o'zgarishlar milliy qadriyatlar va madaniyatni tarixiy ildizlaridan yulib olib, mahalliy aholini ruslashtirish siyosati bilan birga olib borildi. Iqtisodiyotda an'anaviy rivojlanishga zid tendensiyalar, ya'ni xo'jalikni yangi texnikaviy asosda rivojlanishi, xo'jalikning sanoat bazasini mustahkamlash va fan yutuqlarini xo'jalikka joriy etishlar ko'zga tashlandi. Ammo shu bilan birga, xo'jalikni tashkil etish va boshqarishda boy tajriba shakllaridan foydalanishni inkor etish salbiy oqibatlariga, ya'ni paxta yakkahokimligi va ekologik muhitning buzilishiga, yerlar tuzining ko'tarilishiga, botqoqliklarga aylanishiga olib keldi. Og'ir sanoat

tarmoqlarini rivojlantirish mahalliy xomashyolar bazasida qurilmadi, og‘ir sanoat mahsulotlari Respublika iqtisodiyotini rivojlantirishga qaratilmadi, shu bois sanoat milliy kadrlarni tayyorlash bilan birga olib borilmadi, aksincha, xalq hunarmandchiligi ildiziga bolta urildi. [1]

XX asrning so‘nggi o‘n yilligida o‘zbek xalqi hayotida tub o‘zgarishlar yuz berdi, 31-avgust 1991-yilda O‘zbekiston Respublikasi mustaqil suveren davlat deb e‘lon qilindi. Mustaqil O‘zbekiston uchun iqtisodiyotda shunchalar ko‘p va murakkab muammolar meros bo‘lib qoldiki, suveren O‘zbekiston, davlatning ichki va tashqi siyosati ana shu muammolarni yechimini topishga qaratilgan. Har bir O‘zbekiston fuqarosi buni yaxshi bilmog‘i va bu yo‘lda mustaqil ona Vatan uchun ongli xizmat qilmog‘i kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ahmadali Asqarov, O‘zbek xalqining kelib chiqish tarixi, T. “O‘zbekiston”, 2015. 578-582
2. Karim Shoniyozov, O‘zbek xalqining shakllanish jarayoni, T. “Sharq”, 2001.435
3. Bo‘riboy Ahmedov, Tarixdan saboqlar, T. “O‘qituvchi”, 1994. 415